

Artykuł poniższy ukazał się drukiem w Kwartalniku Oddziału PTTK w Sieradzu:

„Na Sieradzkich Szlakach” nr 1/133/2019/XXXIV s.43-54

(w zmienionym nieco – układzie tabeli wobec tekstu / wymogi łamania tekstu przez drukarnię/.

Poniżej układ tekstu i tabel podstawowy.

Mateusz Przyjazny

OD POSIADANIA DO WŁASNOŚCI- UWŁASZCZENIE CHŁOPÓW W DOBRACH BŁASZKOWSKICH

Kolonizacja niemiecka, popularna w Polsce od XIII wieku, przyniosła dokładne określenie obowiązków chłopu na rzecz pana. Atrakcyjność prawa niemieckiego powodowała, iż wiele wsi wcześniej osiadłych na tzw. prawie polskim przenoszono również na to nowe prawo. W myśl jego postanowień chłop – osadnik był człowiekiem wolnym osobiście i mógł opuścić gospodarstwo po wcześniejszym uregulowaniu swoich obowiązków wobec dominium. Chłop, będąc dziedzicznym posiadaczem ziemi, mógł nią nawet w pewnym stopniu dysponować – oczywiście przy zachowaniu praw zwierzchnich pana gruntu. Jakie obowiązki miał chłop na rzecz Pana? Ściśle określone dla konkretnego gospodarstwa i danej wsi – nawet gdyby nie miały one formy pisanej. Obowiązującymi były zobowiązania dotychczasowe – i tak pojawiło się prawo zwyczajowe.

Czynsz w naturze i w pieniądzu, oraz kilka dni pańszczyzny w roku. Nadział ziemi dla chłopu wynosił **jeden lan**¹. Sołtys, jako zasadzca, otrzymywał dwa łany – wraz z wieloma dodatkowymi uprawnieniami. Jednakże z biegiem czasu wolność chłopu była coraz bardziej krępowaną a nakładane ciężary coraz większe. Statut warcki / 1423 r./ ograniczył możliwość opuszczenia wsi przez chłopu (zwłaszcza w okresie wolnizny)² oraz dał szlachcie możliwość wykupienia sołectwa a nawet siłowego usunięcia buntowniczego lub tylko „nieużytecznego” sołtysa. Dalej poszły jeszcze przywileje cerekwicko –nieszawskie /1454 r./, które zaostrzyły kary za zbiegostwo chłopów (także dla szlachty przyjmującej zbiegłych chłopów). Przywileje piotrkowskie /1496 r./ ograniczyły również możliwość „wychodzenia” do miast; do jednego chłopu rocznie z danej wsi. Wkrótce państwo / król / zrezygnowało z prawa sądenia chłopów przez sądy ziemskie i grodzkie, oddając los chłopu (w dobrach prywatnych) całkowicie w ręce dominium. Od 1519 r. sądy koronne przestały przyjmować skargi chłopskie na panów. Pozwoliło to szlachcie na dalsze uzależnienie chłopstwa. Wszelkie ważne decyzje w życiu chłopu wymagały odtąd zgody pana. Szczególnie bolesnym dla męskiej dumy chłopu była konieczność zgody pańskiej na ... ożenek – zwłaszcza, jeśli wiązało się to z przejściem do wsi innego pana. A cóż dopiero jeśli pan zamierzał skorzystać z „ius primus noctis”...³. Straszne? Niekoniecznie. Każda epoka ma własną mentalność – i to, co dziś się nam „w głowie nie mieści”, kiedyś traktowane było jako zupełnie normalne ... i odwrotnie. W roku 1520 bydgoski sejm obozowy uchwalił, iż pańszczyzna wynosi jeden dzień w tygodniu. To minimum. A maksimum? Och, pozostawiono to swobodnej dyspozycji dziedzica. Nic więc dziwnego,

¹ Powierzchnia lanu nie była jednolitą, jego wielkość zawierała się między 16 - 24 ha. Skoro więc, według późniejszych tabel prestacyjnych, półrolnik w Borysławicach posiada 15 mórg nowopolskich i 150 prętów (300 prętów = 1 morga = 0,56 ha) przyjąć więc można, iż **lan** w okolicach Błaszek oznaczał **16,8 ha**.

² „Nie więcej niż jeden kmieć na rok będzie mógł według prawa i słuszności przenieść się z jednej wsi do drugiej” – cyt. za: „Historia prawa i państwa polskiego”, Warszawa 1979, s. 207.

³ Prawo pierwszej nocy – oznaczało, iż noc poślubną chłopka spędzała nie z mężem ale z... panem (właścicielem wsi).

że wraz z rozwojem folwarku w Polsce (jako jednego ze skutków wielkich odkryć geograficznych), wielkość pańszczyzny gwałtownie wzrasta, osiągając niejednokrotnie wymiar 4-6 – 8 -10 – 12 dni w tygodniu z jednego łąnu. Jak to możliwe? Możliwe. Otóż w XVII – XIX wieku mało który kmieć posiadał gospodarstwo łąnowe - dominowali półrolnicy, zagrodnicy, komornicy. Tak więc półrolnik, posiadając, jak sama nazwa wskazuje, ½ łąnu, zobowiązany był do **jedynie 6 dni** pańszczyzny w tygodniu. Powiedzenie „**glebae adscripti**”⁴ miało dla chłopów coraz bardziej gorzką wymowę...

Wolność! Marzenie wielu ludzi, także i dzisiaj. Jednakże dla chłopów pańszczyźnianego dużą ulgą było odebranie dziedzicowi prawa karania go śmiercią. Zdecydowały o tym „**prawa kardynalne**” uchwalone w 1768 r. pod naciskiem kół starszszlacheckich i ... Rosji, i uważane przez wielu historyków za pierwszą polską *ustawę zasadniczą*, chroniącą kraj przed anarchią. Gwoli ścisłości należy jednak powiedzieć, iż szlachta rzadko kiedy karała chłopów „na gardle”. Któż bowiem pozbywałby się taniej siły roboczej? Chłosta i dyby? Ot, to już jest było rozsądniejsze.

Wolność! Nie przyniosła jej chłopom również gloryfikowana przez historiografię Konstytucja 3 Maja 1791 r. Jej **artykuł IV** mówi, co prawda, iż rząd krajowy bierze pod opiekę lud włościański, spod którego ręki płynie dobrobyt kraju, lecz, niestety, zapis ten pozostał jedynie na papierze. Wszak wkrótce przyszła Targowica.

Wolność! Wolność dla chłopów polskich! I przyszła wreszcie ... z Francji. Przyniósł ją Napoleon Bonaparte. Kierując się własnymi celami utworzył Księstwo Warszawskie /1807r. /

⁴ Przepisani do ziemi /łac. /

Narzucił mu władcę w osobie Fryderyka Augusta, króla Saksonii, oraz oktrojował konstytucję. Artykuł IV mówił: „**Znosi się niewolę. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Stan osób zostaje pod opieką trybunałów**”⁵. Uradowani chłopci coraz częściej odmawiali pańszczyzny. Kontrakcja szlachty była natychmiastowa. Z inicjatywy ministra sprawiedliwości Feliksa Łubieńskiego Fryderyk August I wydaje dn. 21 grudnia 1807 r. dekret stanowiący, że - co prawda- chłop otrzymał wolność osobistą, ale ziemia przez niego uprawiana jest nadal własnością dworu. A cóż znaczył chłop bez ziemi?! Ironicznie mówiono wtedy, iż **zdjęto kajdany z nóg chłopca ... razem z butami**. Był więc chłop wolnym człowiekiem, mógł opuścić daną wieś ... lecz musiał pozostawić budynki, zasiewy oraz cały inwentarz żywy i martwy⁶. Więc jak mógł pójść w niewiadome? Powyższy dekret zabraniał również dziedzicom usuwania chłopów z gruntów w ciągu najbliższego roku. A w następnych ...? W następnych musiało coraz częściej dochodzić do usuwania chłopów z gruntu. Powodowało to wielkie wzburzenie wśród chłopstwa w Królestwie Polskim. Otóż chłopci, dowiedziawszy się o rzezi szlachty galicyjskiej przez chłopstwo, prowadzone przez Jakuba Szełę, zaczęli pomrukiwać, iż *trza by to zrobić i z naszymi Panami*. Problem zaczął narastać, aż car Mikołaj I (jako król Polski) zdecydował się interweniować. Ukaz z dn.26.05/7.06. 1846 r. znosi większość darmoch i najmów przymusowych, zabrania szlachcie samowolnego podwyższania chłopskich powinności, usuwania chłopów z gruntu i wcielania gruntów chłopskich do dworskich. Nakazuje również sporządzić tzw. tabele prestacyjne, by władza mogła kontrolować poczynania szlachty wobec chłopstwa. Powyższe dotyczyło jedynie chłopów posiadających co najmniej **3 morgi ziemi**.⁷ A pozostali? Ci nadal byli w dużym stopniu zależni od łaski pańskiej, która zwykła na pstrym koniu jeździć...

Spójrzmy teraz, jak te problemy kształtowały się i rozwijały w naszych okolicach. W skład dóbr błaszkowskich w omawianym okresie wchodziły wsie: Borysławice, Chrzanowice, Gzików, Bukowina oraz miasto Błaszk. W 1827 r. mają **Borysławice** • 175 mieszkańców mieszczących się w 13 domach, **Chrzanowice** • 88 mieszkańców w 8 domach, **Gzików** • (Gzichów) 96 mieszkańców w 11 domach, **Bukowina** (Bukowiec) • 169 mieszkańców w 19 domach. Natomiast w samych **Błaszkach** w owym czasie było • 1361 mieszkańców w 91 domach⁸.

Wg tabel prestacyjnych sporządzonych w sierpniu 1846 r. wsie te należą do sukcesorów Józefa Lipskiego. Brak imiennego nazwania właściciela oznacza, iż sprawy spadkowe były jeszcze w toku. Pod sporządzonymi wykazami podpisał się Dłużniakiewicz – jako dzierżawca dóbr błaszkowskich, a ich rzetelność poświadczył Kopowski - wójt gminy Borysławice. Popatrzmy więc, kto wtedy mieszkał w interesujących nas wsiach:

Nr domu	Nazwisko i imię włościanina	status	Wielkość gospodarstwa		Dom	Spichrz	Stodoła	Szopa	Obora	Chlew	Załogi dworskie													Pańszczyzny stałej dni tygodniowo				Danimy dla Dworu		
											w zasiewach				w inwentarzu żywym				w narzędziach gospodarskich					latem		zimą		dodatkowo latem - sprzążajem	kapłony	iej /mendi /
											ozime		jare		Koni	Wolów	Krów	Świń	Wóz	Pług	Brona	Kosa	Siekiera	sprzążajem	ręczne	sprzążajem	ręczne			
											korce	garncze	korce	garncze														korce	garncze	korce
Borysławice																														
5	Snieguła Andrzej	półrolnik	14	150	1	-	1	1	1	5	-	9	8	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2	
6	Dubiś Franciszek	półrolnik	14	150	1	-	1	-	-	2	16	4	8	-	3	1	-	1	-	-	2	1	5	-	5	-	12	2	2	
7	Porada Franciszek	półrolnik	14	150	½	-	1	-	1	5	-	9	8	2	1	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2	
9	Tomczak Maciej	półrolnik	14	150	½	-	1	-	1	0	5	-	9	8	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2
11	Śnieguła Antoni	półrolnik	14	150	1	-	1	1	1	1	5	-	9	8	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2
8	Juraszko Antoni	zagrodnik	7	75	1	-	1	-	-	5	-	9	8	2	2	1	1	1	2	-	2	1	3	-	3	-	6	1	1	
13	Zimoszczyk Gabriel	zagrodnik	7	75	½	-	1	1	1	5	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	1	1	
6	Szwarczyk Grzegorz	komornik	4	150	¾	-	½	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-	-	
Chrzanowice																														
11	Szwartz Stanisław	półrolnik	14	150	½	-	1	-	-	1	5	-	6	16	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5	-	-	2	2	
9	Królak Franciszek	półrolnik	14	150	½	-	1	1	1	5	-	9	24	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2	
9	Wewióra Michał	półrolnik	14	150	½	-	1	1	1	5	-	9	24	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2	
10	Borowiak Marcin	półrolnik	14	150	½	-	1	1	-	5	-	5	16	2	2	1	1	1	2	-	2	1	5	-	5	-	12	2	2	
8	Bieda Stanisław	półrolnik	14	150	½	-	1	1	1	5	-	10	8	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2	

⁵ A. Ajnekiel, Polskie konstytucje, Warszawa 1983, s.93 n.

⁶ S. Kieniewicz, Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1983, s.39.

⁷ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Warszawa 1846, t.38, nr.118.

⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, Warszawa 1880, t.1.

11	Tomczak Grzegorz	zagrodnik	7	75	½	-	1	-	-	-	2	16	-	-	-	-	2	-	1	1	-	2	1	3	-	3	-	6	1	1		
6	Pastusiak Wincenty	komornik	4	150	½	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
9	Chabelski Jan	komornik	4	150	½	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
9	Nowakowski Jakob	komornik	4	150	½	-	½	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
10	Bieda Wawrzyniec	komornik	4	150	½	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
12	Tomczak Józef	komornik	4	150	½	-	½	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
14	Wolski Ignacy	komornik	4	150	½	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	-	-			
Gzików																																
3	Porada Grzegorz	półrolnik	15	-	½	-	1	-	1	1	5	-	8	-	2	2	1	1	1	1	-	2	-	6	-	6	-	12	2	1		
4	Mądrzak Stanisław	półrolnik	15	-	1	-	1	-	1	-	5	-	9	-	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	1		
7	Śniegula Jakob	półrolnik	15	-	1	-	1	1	1	-	5	-	24	2	2	1	1	1	1	1	-	2	1	6	-	6	-	12	2	1		
9	Olejniczak Marcin	półrolnik	15	-	½	-	1	-	1	1	3	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5	-	12	2	1		
Bukowina																																
11	Marciniak Roch	półrolnik	16	-	¼	-	1	1	1	1	5	-	4	-	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2		
12	Marciniak Walenty	półrolnik	16	-	½	-	1	-	1	-	2	16	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	-	5	-	5	-	12	2	2		
4	Śniegula Antoni	półrolnik	16	-	1	-	1	1	1	1	5	-	7	-	2	2	1	1	1	1	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2		
8	Kołodziejczak Antoni	półrolnik	16	-	1	-	1	1	1	-	5	-	7	24	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2		
9	Dąbczak Jakób	półrolnik	16	-	1	-	1	1	1	-	5	-	8	-	2	2	1	1	1	2	-	2	1	6	-	6	-	12	2	2		
11	Wewióra Adam	zagrodnik	8	-	¼	-	½	-	1	-	2	16	4	-	2	1	-	½	-	-	-	1	-	3	-	3	-	6	1	1		
14	Kubina / wdowa/	zagrodnik	8	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3	-	3	1	1		
4	Gawron Jan	zagrodnik	8	-	1	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-	4	-	4	-	3	1	1
10	Kacprzak Józef	zagrodnik	8	-	½	-	½	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	4	-	3	1	1		

Uważniejsze wczytanie się w tabelę nasuwa nam kilka pytań. Jak to możliwe, aby w tak licznie dziś zamieszkałych wsiach mieszkało jedynie po kilka rodzin? I co jest z tą numeracją domów? Gdzie są pozostałe? Jak już wspomniałem, ukaz z 1846 r. nakazywał spisać jedynie gospodarstwa, posiadające co najmniej 3 morgi ziemi. Właścicielem **wielu** budynków był dwór, również tzw. *załogi dworskie*, traktowane jako fundusz żelazny, w postaci zwierząt i narzędzi stanowiły własność dworu, oddaną chłopu w użytkowanie, by mógł podolać ciężącym na nim obowiązkom na rzecz dworu.⁹ Ziarno potrzebne było na pierwszy zasiew. Dodatkowa pańszczyzna wykonywana była latem i jesienią, w czasie żniw i wykopków, tj. od św. Jakuba (25 VII) do św. Łukasza (18 X)¹⁰. Nadto musieli chłopci (półrolnicy i zagrodnicy) bezpłatnie (*tzw. darmochoy, gwałty, tłuki*) myć i strzyc owce (do 3 dni w roku), sadzić kapustę i brukiew, a potem (po zbiorze) obierać i czyścić, len moczyć, rozrzucać i rozstawiać, gnój rozrzucać, po kolei do trzody chodzić, pełnić stróżę nocną oraz prząść sztuki – (półrolnicy po 2 a zagrodnicy po 1). Do darmochoy zaliczono również sianie dworskiego zboża, mimo iż za siejbę wynagradzano siewców ... piwem. Pewną rekompensatą była możliwość zbierania w lesie pańskim gałęzi na opał w *tzw. dni gajowe*. Każdy półrolnik na utrzymanie szkoły elementarnej w Błaszczach świadczył w naturze po 4 garnce¹¹ żyta, jęczmienia, tataraki oraz po 2 grochu. Natomiast zagrodnicy dostarczali połowę tych ilości.

Ówczesne prawo, a i swoisty paternalizm, nakładało na dwór obowiązek niesienia chłopom pomocy w przypadku klęsk żywiołowych lub złej sytuacji materialnej. W interesujących nas wsiach chłopci na taką pomoc liczyć nie mogli gdyż „Dziedzica nie ma” – tak stwierdził Dłużniakiewicz dzierżawca dóbr błaszczowskich. Rzeczywiście w tabelach prestacyjnych w rubryce **własność**, znajdujemy wpis: **sukcesorów Józefa Lipskiego**. Dobra te obejmuje wkrótce Mateusz Arnold.

Realizując Ukaz carski, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych zniósła we wsiach: Borysławice, Chrzanowice, Gzików i Bukowina z dniem 1 stycznia 1847 r. (n.st.) darmochoy w zakresie:

- √ odbywania kolejno stróży dworskiej,
- √ sadzenia, obierania kapusty i brukwi,
- √ moczenia i suszenia lnu,
- √ odbywania kolejno powinności koło trzody dworskiej

⁹ Tabele prestacyjne, sporządzane jednostronnie przez dziedzica, jakkolwiek, niekoniecznie muszą wiernie opisywać dotychczasowe powinności chłopów, to jednakże, stabilizowały je na przyszłość. Im więcej chłop miał bydła, koni etc. w ramach „załóg dworskich” tym był biedniejszy – oznacza to, iż mało (lub wcale) miał własnych. Szerzej:

Z. Stankiewicz, Tabele prestacyjne jako źródło wiadomości o przemianach wsi Królestwa Polskiego w połowie XIX w. [w:] Przegląd Historyczny, Warszawa 1962, t.32, z.2, s.311-331.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej **APK**), Akta Naczelnika Powiatu Kaliskiego (dalej **NPK**), sygn. 489.

¹¹ Nowopolska miara objętości: garniec = 4 litry.

- √ siania zboża dworskiego,
- √ mycia i strzyżenia owiec.¹²

Pozostałe obowiązki mieli chłopcy wykonywać tak jak dotychczas.

Z dobrodziejstwa ukazu z 1846 r. chcieli skorzystać również mieszkańcy Błaszek. Jak to? Ukaz o chłopach – rolnikach a tu i mieszczanie chcą się podłączyć? Możliwe to i zgodne z ówczesnym charakterem prowincjonalnych miasteczek, w których duża część mieszkańców uprawiała rolę, hodowała krowy i świnie. Dnia 4 września 1846 r. Józef Piątkiewicz, w imieniu mieszkańców prywatnego miasta Błaszki, wystąpił do „Wielmożnego Radcy Dworu, Naczelnika Powiatu Kaliskiego z prośbą o ogłoszenie *Ukazu Najwyższego Najjaśniejszego Pana* w Błaszczkach i sporządzenie tabel prestacyjnych (bo mają tu swój grunt), w których opisane będą ich obowiązki. Pewnie to i nastąpiło, gdyż w 1853 r. burmistrz Błaszek raportuje, iż w 1846 r. w mieście żadnych rolników nie było. Oznacza to, iż działki posiadane przez mieszkańców były mniejsze niż 3 morgi. Mieszkańcy miasta nie uiszczali żadnych danin w naturze, nie świadczyli też żadnych posług ni robocizn, płacili jedynie czynsz za grunt pod budynkami i placami. Z tego tytułu uzyskiwał dziedzic od miasta łącznie 427 rubli srebrnych i 25 i pół kopiejki¹³.

W 1853 r. nowy właściciel Mateusz Arnold przenosi czterech włościan z Borysławic do Chrzanowic, a opuszczone przez nich grunty wciela do gruntów folwarcznych. Wywołało to istną lawinę kilkuletniej korespondencji między Błaszczkami a Kaliszem i Warszawą. Rząd Gubernialny Warszawski domaga się przywrócenia chłopów na dawne gospodarstwa (jeśli wyrażą taką wolę) oraz ukarania dziedzica. Arnold broni się, iż przeniesienie nastąpiło za zgodą zainteresowanych włościan.¹⁴ Jednakże Komisja poucza dziedzica, iż zgoda samych włościan tu nie wystarcza, należało jeszcze uzyskać zgodę odpowiednich władz. W końcu dziedzic postawił na swoim, zobowiązując się jednakże do zmniejszenia wymiaru pańszczyzny dla owych 4 chłopów z 6 dni sprzężajem do 4 dni sprzężajem i 2 dni pieszko. Nadto miał im chałupy „wyrestaurować”.¹⁵ Rząd Gubernialny w Warszawie interesuje się tą sprawą jeszcze w 1859 roku, każąc NPK sprawdzić, czy dziedzic, zgodnie ze swoją obietnicą, zmniejszył wymiar pańszczyzny przeniesionym chłopom. Każe im również przydzielić pastwiska o takiej samej powierzchni jaką mieli w Borysławicach.

Opierał się również dziedzic Arnold sporządzeniu planu i rejestru pomiarowego wsi Borysławice i Chrzanowice. Rozeźlony Naczelnik Powiatu Kaliskiego wysłał mu (24.11/5.12. 1855 r.) na egzekucję nieodstępną **1 żołnierza**, za opłatą po 15 kopiejek dziennie, i z obowiązkiem zapewnienia kwatery i żywności dla żołnierza oraz furazu dla konia. Z jakim skutkiem? Chyba mizernym, gdyż w maju 1856r. NPK posyła ponowny „palet egzekucyjny” w tej samej sprawie. Arnold wnosi o odwołanie egzekucji, gdyż on wniosek o pomiary złożył, a opóźnienie wynika jedynie z opieszałości geometry rządowego. NPK egzekucję jeszcze raz wstrzymuje (czerwiec), ale już we wrześniu ponownie wysłał na egzekucję jednego żołnierza i grozi przysłaniem jeszcze drugiego. Zabawa w kotka i myszkę się kończy.

Swoją drogą ciekawy to sposób wymuszania posłuszeństwa na obywatelach przez państwo-także w zakresie egzekwowania zaległych podatków. Wyobraźmy sobie, iż to do naszego domu pakuje się kilku Kozaków i zostaną tu tak długo, aż nie spłacimy długu co do kopiejki. Nadto mamy obowiązek ich żywić oraz karmić, sianem i owsem, ich konie. Do tego jeszcze płacić 15 kopiejek za każdy dzień ich pobytu. Ciekawe? Owszem - a w większości przypadków także skuteczne.

W 1858 r. zakotłowało się w Bukowinie. Poszła wieść iż, z powodu ciężkiego roku 1855, rząd zwrócił niektóre podatki gromadzie, a nowe zmniejszył. Jednakże sołtys Franciszek Piątczak zbierał podatki po starym, nadto chłopom żadnych kwitów wpłat nie okazywał. Walenty Chojnacki w imieniu mieszkańców wsi pisze skargę do NPK, a ten zleca jej rozpatrzenie wójtowi gminy Borysławice. W urzędzie gminy zjawiają się mieszkańcy Bukowiny: Mikołaj Walerian (?), Antonina Musielak, Antoni Borowiak, Walenty Chojnacki, Antoni Musielak, Tomasz Skweres, Jan

¹² APK, akta NPK, syg.489, karta 1.

¹³ Raport burmistrza Błaszek Stanisława Małagowskiego do NPK, APK, syg.489, karta 61.

¹⁴ Pozostaje to w pewnej niezgodności z innym pismem Arnolda do NPK, w którym za powód przeniesienia podaje: „gdyż bliskość miasta wywierała na nich zły wpływ”, cyt. za: J. Śmiałowski, Charakterystyka własności ziemskiej, Rocznik Kaliski 1968, t.1. s. 288.

¹⁵ APK, akta NPK, syg.489,

Marciniak i sołtys Piąteczak. W wyniku postępowania wyjaśniającego stwierdzono, iż wieść o ulgach w podatku była fałszywa, a sołtys pobierał podatki we właściwym wymiarze. Skoro więc „sołtys teraz się wyrachował”, wieść nie zgłasza już więcej pretensji i akceptuje dalsze pełnienie przez niego tej funkcji.¹⁶

Rok następny przynosi skargi włościan Gzikowa na nowego dzierżawcę wsi. Od 24 czerwca roku ubiegłego jest nim Godzimierski. Chłopi zarzucają mu, iż wymaga robocizny dużo więcej niż jego poprzednicy. Każe im w ramach jednego dnia ciągłego wozić drewno ze wsi Moskornia (Moskurnia) do miasta Kalisza. Od tych, którzy do tej pory robili 3 dni ręcznie i 3 dni sprzężajem, zaczął wymagać 6 dni sprzężajem. Początkowo burmistrz Błaszek – Stanisław Małagowski - prosi NPK o zwolnienie go z obowiązku rozpatrzenia tej sprawy, gdyż właściciel tej wsi Mateusz Arnold, jest jego zięciem, nadto pełni on obowiązki wójta gminy Borysławice. Reakcja NPK jest ostra, udziela burmistrzowi nagany i grozi mu dymisją. Nie złamało to jednak dalszej kariery Małagowskiego, gdyż wkrótce zaczyna się podpisywać „radca honorowy”¹⁷. Zjawili się więc, dn. 13/27 lutego 1859 r., w biurze wójta Borysławic: Marcin Olejniczak, Jakób Śniegula, Antonina Pawlak i Marianna Pawlak jako reprezentanci wsi Gzików i podtrzymali swoją pisemną skargę. Dzierżawca wyjaśnił, iż skargi chłopów są nieuzasadnione i całkowicie fałszywe. Owszem, wożą drewno, ale za taki jeden dzień zalicza im 1,5 dnia ciągłego. Taka wszak – twierdził - była umowa z chłopami. Żadnych nowych powinności na włościan nie nakłada, egzekwuje je jedynie według dawnej miary. Wychodzi też z roli obwinionego i sam zaczyna domagać się od wójta ukarania chłopów, gdyż tak się rozzuchwalili, iż zupełnie słuchać nie chcą.

Jednym z celów ukazu z 1846 r. była obrona chłopów przed samowolą dworu. Zakazywał on wszak usuwania z gruntu chłopów wypełniających swe powinności. W jakim stopniu spełnił on swoje zadanie? Proszę porównać nazwiska posiadaczy osad włościańskich wg tabel prestacyjnych, dodatkowych i likwidacyjnych. Zmiany te nastąpiły w niespełna 20 lat! Proces ten niepokoił władze zwierzchnie. W 1860 r. wójt Małagowski sporządza „Wykaz osad¹⁸ wakujących w dobrach Borysławice a istniejących od dn. 7.06.1846 r.” Wyciągnijmy więc z niego najistotniejsze rzeczy i spójrzmy co się zmieniło.

Nr osady wg tabeli prestacyjnej 1846 r.	Nazwisko miasta, wsi lub nomenklatury	Imię i nazwisko włościanina który osadę opuścił	Rok w którym osada została opuszczona	Z jakich powodów osada wakuje
1	Borysławice	Andrzej Śniegula	1847	z powodu nastąpienia śmierci
2	Borysławice	Franciszek Dubis	1853	z powodu objęcia osady w innej wsi*
3	Borysławice	Franciszek Porada	1853	z powodu objęcia osady w innej wsi*
4	Borysławice	Maciej Tomczak	1849	z powodu powolnego upadku
5	Borysławice	Antoni Śniegula	1853	z powodu objęcia osady w innej wsi*
1	Borysławice	Antoni Juraszek	1848	z powodu nastąpienia śmierci
2	Borysławice	Gabriel Zimoszczyk	1846	z powodu nastąpienia śmierci
1	Borysławice	Grzegorz Szwarz ¹⁹	1853	z powodu objęcia osady w innej wsi*
4	Chrzanowice	Marcin Borowiak	1854	z powodu powolnego upadku
5	Chrzanowice	Stanisław Bieda	1856	z powodu powolnego upadku
1	Gzików	Grzegorz Porada	1875	z powodu powolnego upadku

Powyższy wykaz ma dla nas istotne znaczenie również dlatego, iż pozwala ustalić nazwiska chłopów, których przeniesienie* z Borysławic do Chrzanowic wywołało taką burzę. W licznej korespondencji ani razu nie padają nazwiska ludzi, których losu i życia dotyczy, co świadczy, iż nadal, zarówno przez dwór jak i władzę, chłop traktowany był nie podmiotowo a jedynie przedmiotowo – jako sztuka (tu 4 sztuki, czyli 4 włościan).

¹⁶ Raport Wójta Gminy Borysławice, APK, akta NPK, syg.489, karta 58.

¹⁷ APK, akta NPK, syg 489, karta 64, 69, 76.

¹⁸ ibidem, karta 79.

¹⁹ Szwarz –Schwartz– Szwarzczyk, Dubis – Dubiś, pisownia nazwisk była wtedy jeszcze nieustaloną, w opracowaniu niniejszym przytaczam imiona i nazwiska tak jak zostały zapisane w danym dokumencie.

W omawianym okresie ukazują się kilka nowych aktów prawnych istotnych dla ludności wiejskiej. Rok 1858 przynosi *Ukaz o dobrowolnym oczynszowaniu chłopów* a rok 1859 *Postanowienie Rady Administracyjnej o dobrowolnych umowach wieczysto- czynszowych*. Nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów, dlatego więc dnia 4/16 maja 1861 r. car Aleksander II wydaje *Ukaz o zniesieniu pańszczyzny* z dniem 1 października tego roku. Obszar Królestwa Polskiego został podzielony na cztery oddziały a w każdym z nich był inny okup. W oddziale I opłaty były najwyższe, w pozostałych nieco mniejsze. Powiat kaliski znalazł się w większości w oddziale I ale okręg warcki, a więc i gmina Błaszki, w oddziale II. Wartość okupu ustalono następująco (art.2): dzień pieszy • 10,5 kopiejki, dzień ciąży dwubydłcey • 27 kopiejek, dzień ciąży czterobydłcey • 40 kopiejek. Chłopi mogli pozostać przy pańszczyźnie, ale jeśli zdecydowali się na okup, to nie mogli już wrócić do poprzednich warunków bez zgody właściciela dóbr (art.5). Oczynszowani chłopi mieli wplacać należność w 4 ratach (1 lipca, października, stycznia, kwietnia) bezpośrednio dziedzicowi. Okup takowy miano płacić aż do czasu zawarcia kontraktu wieczysto – czynszowego. Art. 14 przewidywał powiększenie opłat w przypadku samowolnego zaprzestania odrabiania pańszczyzny przez chłopów²⁰.

Powyższe postanowienia stwarzały chłopom możliwość zamiany pańszczyzny na czynsz pieniężny. Jednakże powszechny analfabetyzm chłopów powodował, iż ich głównym źródłem wiedzy była tzw. *wieść gminna*. Powodowało to wiele konfliktów. Napięcia te są w pewnym stopniu częścią wielkiej fali protestów, jakie ogarnęły ziemie rosyjskie i polskie w latach tzw. wiosny posewastopolskiej. W Błaszkiach doszło nawet do tego, iż burmistrz Stanisław Małagowski uciekał z miasta, ale z drogi zawrócił go dziedzic dóbr błaszkiwskich Mateusz Arnold, wraz z miejscowym proboszczem²¹.

Mieszkańcy Bukowiny przestają wychodzić na zaciąg (czyli pańszczyznę) jesienią 1861r., ale bez jasnej deklaracji, iż płacić będą okup. W odwecie dwór odmawia im prawa korzystania z pastwisk i łąk dworskich (tj.serwituty). Chłopi (Michał Wachowski, Michał Misielak, Walenty Chojnacki – w imieniu całej gromady) proszą o radę NPK. Sprawę załatwiono polubownie: skoro chłopi wrócili do posłuszeństwa, więc i dwór przywraca im prawo do czasowego wypasania zwierząt na wskazanych przez dominium (dwór) pastwiskach. Jaka była wartość ówczesnej chłopskiej robocizny? A może jak wyceniał ją dwór. Spójrzmy na *Wykaz zaległej robocizny za czas od 16/28 października 1861r. do 8/20 stycznia 1862 r. czyli za tygodni 12 przez włościan wsi Bukowina*.²²

Nr domu	Włościanin	Posiada gruntu		Odrabia pańszczyzny tygodniowo dni			Zatem dni zaległych od października ub. r. do stycznia br.		Za obok wymienione należności przypada do zapłacenia	
		mórg	prętów	ręcznej	2- bydłcey	4- bydłcey	ręcznej	4 - bydłcey	rubli	kopiejek
1	Wachowski Mikołaj	16				6		72	43	20
2	Musielał Michał	16				6		72	43	20
3	Wojtczak Józef Szymczak Antoni	16				6		72	43	20
4	Marciniak Jan	8		4			48		7	20
5	Chojnacki Walenty	8		4			48		7	20
6	Jachimiak Franciszek	8		4			48		7	20
7	Antczak Andrzej	8		4			48		7	20
8	Pawlak Łukasz	4		2			24		3	60
	Pilarz Antoni	4		2			24		3	60

Z powyższego wynika, iż wartość ręcznej pańszczyzny wyceniono na 15 kopiejek dziennie a sprzężanej czterobydłcey na 60 kopiejek dziennie²³. Obsługę dwóch par wołów musiało stanowić co najmniej dwu ludzi, a w przypadku robót polowych, np. orki - czworo ludzi. Każdy dziedzic był zobowiązany w 1861 r. sporządzić tabele dodatkowe do tabel prestacyjnych z 1846 r. Dla wsi Bukowina sporządzono ich aż dwie. Dlaczego? Obie sporządzał Mateusz Arnold, będący

²⁰ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Warszawa 1861, nr.174, tom 57, s.379.

²¹ J. Śmiałowski, Kaliskie wobec demonstracji patriotycznych lat 1861-1862. [W:] Rocznik Kaliski, 1975, t.8,

²² Wykaz... APK, akta NPK, syg. 489, karta 91-92.

²³ Zastosowano tu art. 14 omówionego powyżej ukazu.

jednocześnie wójtem gminy Borysławice.

Pierwszą wersję zatwierdził urząd NPK w lutym, a drugą w kwietniu 1862 r. Spójrzmy czym one się różnią.

Nr kolejny osady w tabeli prestacyjnej 1846 r.	Nazwisko i imię rolnika w wersji I	Nazwisko i imię rolnika w wersji II	Ilość mórg	Roczne obciążenie pańszczyzną w dniach				Okup prawny z zamiany robocizny wg wersji I		Okup prawny z zamiany robocizny wg wersji II	
				wg wersji I		wg wersji II		rubli	kopiejek	rubli	kopiejek
				sprzężajem	pieszo	sprzężajem	pieszo				
1	Piątczak Franciszek	<i>Wachowski Mikołaj</i>	16	324		324		87	48	84	24
2	Marciniak Jan	<i>Musielak Michał</i>	16	272		324		73	44	84	24
	Graczyk Jan	<i>Korzeniak Antoni</i>									
3	Skweres Tomasz	<i>Borowiak Antoni</i>	16	324		324		87	48	84	24
	Musielak Michał										
4	Korzeniak Antoni	<i>Szymczak Antoni</i>	16	324		324		87	48	84	24
	Kołodziejczak Antoni	<i>Wojtczak Józef</i>									
5	pustka po Dąbczaku Jakubie	<i>Chojnacki Walenty</i>	16	324		428	-	-	43	68	
		<i>Piątczak Franciszka</i>									
1	pustka po Wiewiórze Adamie	<i>Pawlak Łukasz</i>	8		162	6	208	-	-	21	84
		<i>Pilarczyk Antoni</i>									
2	Marciniak Jan	<i>Marciniak Jan</i>	8		162		162	17	1	16	38
3	Gawron Jan	<i>Antczak Andrzej</i>	8	6	208		214	23	46	21	84
4	Pawlaczyk Łukasz	<i>Graczyk Jan - czynszownik</i>	8		214		214	22	47	-	-
	Pilarczyk Antoni										
Razem okupu z całej wsi za rezygnację z pańszczyzny								398	80	440	68

Mimo iż okup poszczególnych rolników jest nieco mniejszy, to wprowadzone zmiany dają Dziedzicowi dodatkowo prawie 42 ruble rocznie. Warto zwrócić również uwagę na zmianę posiadaczy większości osad. Dlaczego? Wszak ukaz z 1846r. zabraniał usuwania takich chłopów z ziemi. Pewne wyjaśnienie znajdujemy w uwagach do obu tabel. Otóż Kołodziejczyk Antoni dobrowolnie (?) zrzekł się osady, a pozostali tj. Marciniak Roch, Marciniak Walenty, Graczyk Roch, Śniegula Antoni, Dąbczak Jakób, Wiewióra Adam, Kacprzak Józef i wdowa Kubina – zmarli²⁴. W ciągu 15 lat wymiera większość gospodarzy. Czyżby jakaś epidemia? Może także wśród bydła, gdyż w miejsce zmarłych gospodarzy osadzano czasami i po dwie nowe rodziny- „z braku inwentarza”. W pozostałych wsiach, mimo mniejszej śmiertelności, rotacja osadników była także duża²⁵. W pozostałych wsiach problem ten kształtował się następująco:

Nr kolejny osady w tabeli prestacyjnej 1846 r.	Nazwisko i imię rolnika	Ilość posiadanej ziemi		Roczne obciążenie pańszczyzną w dniach		Okup prawny z zamiany robocizny		W uwagach m.in.
		mórg	prętów	sprzężajem	pieszo	rubli	kopiejek	
Gzików								
3	pustka po Poradzie Grzegorz	15	-	324		84	24	„Porada Grzegorz opuścił osadę ponieważ „nie był w stanie obrobić i zadość uczynić dworowi”
4	Mądrzak Stanisław	15	-	324		84	24	
7	Śniegula Jakób	15	-	324		84	24	
9	Olejniczak Marcin	15	-	324		84	24	
Chrzanowice								
1	Szwarc Stanisław	14	150	260		70	20	Zmarli (m.in.); Wiewióra Michał, Borowiak Marcin, Bieda Stanisław, Tomczak Grzegorz
2	pustka po Królaku Franciszku	14	150	324		84	24	
3	Pawlak Mikołaj	14	150	324		84	24	
4	Borowiak Stanisław	14	150	272		70	20	

²⁴Kubina wdowa - osadę objął po jej śmierci syn - Jan Marciniak. Taki zapis zdaje się wskazywać, iż chodzi tu o wdowę po Jakubie Marciniaku. Wersja II podaje, iż Gawron Jan również nie żyje.

²⁵Patrz; tabele dodatkowe, APK, akta NPK, sygn. 489, karta 124, 127, 131.135.

5	Bieda Wawrzyniec	14	150	324		84	24	<i>a inni dobrowolnie osady poopuszczali.</i>
1	Borowiak Piotr	7	75	162		42	12	
1	Pastusiak Wincenty	4	150	-	156	16	38	
2	Wiewióra Roch	4	150	-	156	16	38	
3	Lewandowski Jakób	4	150	-	156	16	38	
4	pustka po Biedzie Wawrzyńcu	4	150	-	156	16	38	
5	Borowiak Roch	4	150	-	156	16	38	
6	Wolski Ignacy	4	150	-	156	16	38	
Borysławice								
1	pustka po Śniegule Andrzeju	14	150	324				<i>Osady 1,2,3,4,6,7,8, opustoszały z powodu, iż „jedni poumierali a inni dobrowolnie poopuszczali lub przeniesieni zostali do Chrzanowic”. Śniegula Antoni zmarł a osadę objął jego brat - Śniegula Wawrzyniec.</i>
2	pustka po Dubisie Franciszku	14	150	272				
3	pustka po Poradzie Franciszku	14	150	324				
4	pustka po Tomczaku Macieju	14	150	324				
5	Śniegula Wawrzyniec	14	150	324				
6	pustka po Juraszku Antonim	7	75	156				
7	pustka po Zimoszczyku Gabrielu	7	75	156				
8	pustka po Szwarczyku Grzegorz	4	150	-	156			

Sukcesywnie gospodarze deklarują dworowi, iż chcą zamiany pańszczyzny na czynsz. Również dziedzic Arnold, na wyraźne żądanie NPK deklaruje, iż egzekwować będzie od chłopów okup prawny jedynie w wysokości ustalonej w tabelach dodatkowych. Możemy przyjąć, iż po pewnych zawirowaniach i niejasnościach wszyscy chłopci wymienieni w tablicach dodatkowych, przeszli na okup w 1862 r. Mówi o tym wyraźnie poświadczenie NPK, wydane dn.23 października Mateuszowi Arnoldowi, który rozpoczął starania o uzyskanie pożyczki z Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Wszak pozbawienie folwarków taniej siły roboczej zmusiło je do poszukiwania środków pieniężnych na pokrycie kosztów najemnych pracowników.

Czytaliśmy wyżej o skargach chłopów na dziedzica, sołtysa, dzierżawcę. Po zamianie pańszczyzny na czynsz coraz częściej spotyka się skargi dziedzica na chłopów, którzy zalegają z wpłatą należności. 7 lipca 1862 r. do NPK wpływa skarga na chłopów Gzikowa i Bukowiny, iż nadal nie płacą okupu prawnego dworowi. Dziedzic domaga się pomocy w postaci egzekucji wojskowej. NPK wysłała do wsi dwóch kozaków. Z kolei chłopci z Bukowiny skarżą się, iż dziedzic chcąc ich przymusić do oczynszowania, tak poobcinał im pastwiska i łąki, oraz tak wymierzył grunta iż nie mają „widoku utrzymania się z tego”. Deklarują nawet chęć płacenia czynszu skarbowi a nie dworowi.²⁶

Okoniem stanęli również mieszkańcy Błaszek, odmawiając opłat za korzystanie z pastwiska. Przedsiębiorczy dziedzic, argumentując, iż nie ma z czego płacić podatków skarbowych do kasy miejskiej, poprosił o pomoc NPK. Ten wysłał na egzekucję 1 żołnierza, a uzyskane kwoty miał burmistrz użyć na zaspokojenie podatków, resztę zaś oddać dziedzicowi. Wynik tych działań był mizerny, niewiele pomogło również zajmowanie mienia (lichtarze, szafy, łóżka, komody, kufry etc.) przez komornika. Dziedzic ponownie prosi NPK o zarządzenie skuteczniejszej egzekucji ale jednocześnie Zachariasz Wieruszowski, w imieniu ogółu mieszkańców, odwołuje się do Tajnego Rady Gubernatora Warszawskiego. W wyniku dalszego postępowania sekwestrację wstrzymano, a następnie odwołano (28.04.1862 r.). Jednakże nie na długo. W dwa lata później mieszkańcy Błaszek (Karol Rohman, Karol Weber, Szachma Paycz(?), Wilhelm Hertzog, Gottfild Lenge) informują NPK, iż wnieśli prośbę do Gubernatora Warszawskiego o odwołanie nieprawnej egzekucji wojskowej, „wstawionej” im przez Dominium – mimo iż już raz od tych niesłusznych czynszów zostali uwolnieni. Urząd NPK wydaje im, co prawda ,kopie tej decyzji, ale jednocześnie informuje, iż właściciele dóbr mają prawo skorzystać z takiej formy przekazania czynszu na opłatę podatków skarbowych.²⁷

²⁶ APK, akta NPK, syg. 489, karta 97,124,125,155,157,158.

²⁷ ibidem , karta 66, 87,88,147,160.

W tym samym czasie w Rosji następuje zniesienie poddaństwa osobistego chłopów (5 marca 1861 r. st.st.) oraz ich uwłaszczenie. Nie jest to jeszcze własność pełna, indywidualna.

To wspólnota gminna staje się właścicielem ziemi i to ona rozdziela między chłopów działki. Chłop miał jedynie prawo wykupu zagrody. Na wykup ziemi musiał się zgodzić jej dotychczasowy właściciel. Również wspólnie odpowiadano za wszelkie zobowiązania, zarówno wobec państwa jak i dziedzica). Taki system zbiorowej odpowiedzialności na długo zahamował rozwój gospodarczy Rosji.²⁸

Uwłaszczenie w tym stylu nie objęło, na szczęście, ziem Królestwa Polskiego. Carat nie chciał dodatkowo drażnić i tak już rozbudzonego społecznie i patriotycznie ziemiaństwa polskiego. Jednakże wrzenie na ziemiach polskich narastało. Szczególnie aktywni stali się „czerwoni”. Powstaje polskie państwo podziemne. Wkrótce wybucha powstanie styczniowe. Dnia 22 stycznia Komitet Centralny jako Tymczasowy Rząd Narodowy ogłasza dwa dekrety. Pierwszy z nich uwłaszczał wszystkich chłopów – posiadaczy na ziemi i budynkach, znosząc jednocześnie wszelkie daniny, pańszczyznę i czynsze. Nakładał jednak na chłopów obowiązek płacenia podatków i odbywania „należnej służby krajowej”.²⁹ Ziemianom obiecano indemnizację (odszkodowanie) z funduszu narodowego za pośrednictwem skarbu państwa. Dekret drugi zachęcał każdego bezrolnego obywatela do udziału w powstaniu. Nagrodą miał być nadział przynajmniej 3 mórg ziemi.³⁰

W tym miejscu należy postawić sobie pytanie, jaka była skuteczność powyższych dekretów? Czy powstańcom udało się wcielić je w życie? Niestety, praktycznie w niewielkim tylko stopniu. Ale wielkie znaczenie miały jako akt polityczny, akt, nad którym władze carskie nie mogły już (i nie chciały) przejść do porządku – czyli powrócić do stanu sprzed powstania. Czy chłopci przystąpili do walki z Rosjanami? Niestety, w stopniu znikomym. Dla nich głównym przeciwnikiem, ciemieżcą był dwór. W pierwszych dwóch miesiącach w wielu rejonach chłopci napadali na dwory i urzędy gmin. Wkrótce poszli do lasu ... wycinać drzewa na opał i budulec. Postanowili korzystać z wojennej zawieruchy. Dla nich to była kolejna „pańska” wojna. W większości nie mieli wtedy jeszcze polskiej świadomości narodowej. Na pytanie, „*kim jesteś?*”, odpowiadali najczęściej: „*Panie – ja tutejszy*” lub „*Panie – ja katolik*”. Dopiero szok po upadku powstania styczniowego spowodował, iż rozpoczęła się wytężona praca organiczna. Inteligencja polska podjęła działania zmierzające do rozbudzenia w **ludzie wiejskim** polskiej świadomości narodowej. Szczególne zasługi na tym polu mają nauczyciele, księża, lekarze, oraz ludzie pióra.

By uspokoić sytuację na wsi a jednocześnie pozbawić powstańców jakiegokolwiek poparcia ze strony chłopstwa zdecydował się car Aleksander II uwłaszczyć chłopów w Królestwie Polskim.

Ukaz z dnia 2 marca 1864 r. o urządzeniu włościan w zasadzie „akceptuje” pierwszy dekret Tymczasowego Rządu Narodowego. Oczywiście przedstawiony jest jako wyraz wspaniałomyślności i dobrodziejstwa Cara oraz jako skutek ...braku współdziałania ze strony właścicieli ziemskich³¹. Wszyscy chłopci będący posiadaczami osad włościańskich w dobrach prywatnych, majorackich, instytucyjnych i rządowych stają się ich pełnoprawnymi właścicielami

²⁸ Sytuacja chłopów w tym olbrzymim państwie była bardzo zróżnicowana, w wielu guberniach chłopci już wcześniej otrzymali wolność, vide: L. Bazyłow, Historia Rosji, Warszawa 1983, t. 2, s.262-302.

²⁹ Art. 1. *Wszelka posiadłość ziemska, jaką każdy gospodarz dotąd tytułem pańszczyźniany, czynszu lub innym tytułem posiadał, wraz z należnymi do niej ogrodami, zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi, tudzież prawami i przywilejami do niej przywiązanymi -- od daty niniejszego dekretu, staje się wyłączną i dziedziczną dotychczasowego posiadacza własnością, bez żadnych jakichkolwiek bądź obowiązków, danin, pańszczyzny lub czynszu, z warunkiem jedynie opłacania przypadających z niej podatków i odbywania należnej służby krajowej.* cyt. za; Cz. Nanke, Wypisy do nauki... Lwów – Warszawa, 1927, s.162-163.

³⁰ Art. 1. *Chałupnicy, zagrodnicy, komornicy, parobcy i w ogóle wszyscy obywatele z zarobku jedynie utrzymanie mający, którzy powołani do broni, w szeregach wojska narodowego za Ojczyznę walczyć będą otrzymają, a w razie ich śmierci, żony i dzieci, na własność po ukończeniu wojny z dóbr narodowych, dział gruntu najmniej mórg trzy przestrzeni zawierający.* ibidem, s.163-164.

³¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Warszawa 1864, nr.187, t.62.

³² ibidem, **jednakże art. 10**, *spod dobrodziejstwa ustawy, wyłącza następujące osady mniejsze niż 3 morgi; osady karczmarzy, młynarzy, przy cegielniach i kuźniach rządowych, osady gajowych oraz osady owczarzy i ogrodników, które znajdują się na terenie dworskim a także te grunta folwarczne i dworskie, które zostały czasowo (na piśmie) wypuszczone włościanom.*

tj. gruntu, budynków, zwierząt i narzędzi.³² Ba ! art.15 stwierdza wyraźnie, iż chłop jest także właścicielem tego wszystkiego, co znajduje się pod jego ziemią, np. węgla, rud metali, ropy etc. (*szkoda, iż dziś tak nie jest*). Zachowują włościanie również wszelkie prawa zwyczajowe lub zawarte w tabelach prestacyjnych (np. prawo wypasu na gruntach dworskich i w lasach, prawo otrzymania drewna na budowę lub opał, prawo zbierania suszu, gałęzi, łomotu etc.). Z dniem 15 kwietnia wszyscy włościanie uwolnieni są od wszelkich danin, osep, pańszczyzny, okupu (także tych zaległych). Uzyskują również prawo wydzierżawiania, obciążania i sprzedaży nabytych osad.³³

Co ziemianie mają w zamian? Niewiele. Zwalnia się ich od obowiązku pomocy chłopom w przypadku klęsk żywiołowych. Otrzymają również od rządu wynagrodzenie za zniesione powinności włościńskie (art.3). Jednakże wydany wkrótce **Ukaz o Komisji Likwidacyjnej** wyklucza odszkodowania za utracone darmochy, najem przymusowy, drobne daniny (kapłony, gęsi, jaja, kury, grzyby, płótno) oraz za tzw. laudemium (opłata, którą wnosił syn chłopca przejmując gospodarstwo po ojcu). Wielkość odszkodowania zależna była od rejonu. Gmina Błaszki, będąc wtedy w okręgu kaliskim powiatu kaliskiego znalazła się w **I dziale**. Dla osad, gdzie jeszcze utrzymała się pańszczyzna, naliczone odszkodowanie nie mogło, w zasadzie, przekroczyć sumy 1 rubla i 20 kopiejek od jednej morgi ziemi.³⁴ Natomiast w stosunku do osad, które już wcześniej uwolniły się od pańszczyzny płacąc tzw. okup prawny, zastosowanie miał **art.7b**. Stanowił on, iż wysokość okupu jest wartością powinności, za które dziedzic otrzyma odszkodowanie. Jego wypłatę rozłożono na wiele lat.

Dopuszczono również możliwość przenoszenia domów i osad chłopskich na inne miejsce w celu usunięcia „pomieszania pól dworskich z włościńskimi” – lecz za wyraźną zgodą samych osadników. W przypadkach szczególnych możliwym było przymusowe „rozsegregowanie” gruntów. Uwolniwszy grunty chłopskie od wszelkich powinności na rzecz osób trzecich, nałożono na nie podatek gruntowy. Był on płatny w dwu ratach (do 15 maja i 15 listopada). Podatki dotychczasowe utrzymano w mocy (*podymny, liwerunkowy, drogowy*).

Spójrzmy teraz na realizację tego ukazu w naszych okolicach. Następujący mieszkańcy Borysławic otrzymali posiadaną i uprawianą przez siebie ziemię na własność:

L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału		L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału	
		mórg	prętów			mórg	prętów
1.	Królak Józef	2	286	26.	Pawlak Rozalia	2	286
2.	Lewandowski	2	286	27.	Tondera Grzegorz	2	286
3.	Porada Kacper	2	286	28.	wdowa po Franciszku Dubin	2	286
4.	Tomczak Maciej	2	286	29.	Poradzina Jadwiga	2	286
5.	Jankowski Kacper	2	286	30.	Królak Tekla	2	286
6.	Marciniak Tomasz	2	286	31.	Piontek Michał	2	286
7.	Matysiak Franciszek	2	286	32.	Glinkowski Marcin	2	286
8.	Marczak Jan	2	286	33.	Dubis Michał	2	286
9.	Królak Wojciech	2	286	34.	Witecki Roch	2	286
10.	Juraszek Karol	2	286	35.	Łuczak Franciszek	2	286
11.	Ra(w)biński Wawrzyniec	2	286	36.	Grobelski Andrzej	2	286
12.	Bonusiak Wasyl	2	286	37.	<i>na soltysowstwo</i>	-	276
13.	Ludziewski Antoni	2	286	38.	<i>pod zarząd gminy</i>	1	-
14.	Siwek Marcin	2	286	39.	Pietrzyński Tomasz	-	5
15.	Tondera Wawrzyniec	2	286	40.	Piontkowski Maciej	-	5
16.	Kaczmarek Stanisław	2	286	41.	Jasiński Józef	2	-
17.	Norbert (?) Tomasz	2	286	42.	Porada Jadwiga	-	4
18.	Kanda(?) Antoni	2	286	43.	Sulwiński Józef	2	-
19.	Marczak Ignacy	2	286	44.	Bryński Ignacy	5	-
20.	Wiktorowski Antoni	2	286	45.	Wierucki Maciej	4	-
21.	Jarych Marcin	2	286	46.	Mariawit Jan	5	-
22.	Kubicki Józef	2	286	47.	Sulwiński Marcin	6	-

³³ Lecz tylko między sobą, chłop nie mógł sprzedać ziemi dziedzicowi lub mieszczaninowi.

³⁴ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Warszawa 1864, nr.187, t.62.

23.	Wawrzyniak Franciszek	2	286	48.	<i>pastwisko wspólne</i>	18	154
24.	Bojarski Dionizy	2	286	49.	Krajewski Tomasz (skreślony)	-	240
25.	Pawlak Franciszek	2	286	50.	Bogacki Andrzej (skreślony)	-	165

W ramach serwitutów wszyscy włościanie zachowali prawo do wypasania owiec na parowach Borysławic, Lubanowa i Wilczkowic. Mogli również wypasać na pańskich ugorach i ścierniskach po jednej krowie (osady 10,11,24,41, po 2 krowy). Z serwitutów leśnych mogli korzystać właściciele osad od nr 1 do 36.

Wspólne korzystanie, z określonych praw lub rzeczy, niesie z sobą ryzyko konfliktów. Tak było i tym razem. Nic dziwnego, że obie strony dążą do zniesienia tej „wspólnoty”. Doszło więc w 1912 r. do dobrowolnej umowy. Włościanie Borysławic zrzekli się „raz na zawsze” praw do serwitutów pastwiskowych. W zamian otrzymali na własność 7 hektarów 538 m² z majątku Borysławice i 1 hektar 222 m² z majątku Lubanów.³⁵ Najwięcej, bo po ponad 1 morgu, otrzymały osady nr.10,11,24,41.

W Gzikowie uwłaszczeni zostali:

L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału		L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału	
		mórg	prętów			mórg	prętów
1.	Olejniczak Maciej	19	266	10.	Tomczak Ludwik	2	157
2.	Śniegula Jakób	20	115	11.	Makaroński Wojciech	2	157
3.	Pawlak Stanisław	20	190	12.	Wolski Andrzej	2	164
4.	Janiczak Tomasz	2	152	13.	Stolarczyk Tomasz	-	211
5.	Dudkiewicz Szymon	2	152	14.	Furmaniak Maciej	-	211
6.	Sobański Wojciech	2	152	15.	Moszyński(?) Józef	1	-
7.	Olejniczak Roch	2	152	16.	Moliński Józef	-	211
8.	Makaroński Tomasz	2	152	17.	Jezierski Błażej	-	252
9.	Szwarc Grzegorz	2	140	18.	Pawlak Szczepan	14	170

Serwituty dla tej wsi zostały zniesione dopiero w okresie międzywojennym. Orzeczeniem Okręgowej Komisji Ziemskiej w Piotrkowie Trybunalskim z dn. 30.12.1932 r. wszystkie osady wsi Gzików uzyskały ok. 13 ha ziemi z nieruchomości *Bukowina* i *Bukowina Las* w zamian za przymusową likwidację służebności leśnej. Osady nr 1,2,3,10,11,12,18 otrzymały po ponad jednym hektarze ziemi.³⁶

W Chrzanowicach uwłaszczeni zostali:

L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału		L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału	
		mórg	prętów			mórg	prętów
1.	Szwarc Paweł Stanisław	16	242	15.	Marczak Ignacy	2	252
2.	Śniegula Wawrzyniec	9	20	16.	Frejtak Józef	7	299
3.	Matysiak Wawrzyniec	8	265	17.	Szmata Piotr	3	-
4.	Pawlak Mikołaj	18	56	18.	Porada Franciszek	5	284
5.	Wewióra Roch	6	9	19.	Borowiak Roch	5	111
6.	Matysiak Piotr	7	89	20.	Wolski Ignacy	8	299
7.	Fornalski Franciszek	2	252	21.	Gostyński Franciszek	8	102
8.	Wolski Maciej	3	192	22.	<i>pastwisko wspólne</i>	26	146
9.	Szymczak(?) Andrzej	2	252	23.	Lewandowski Tomasz	6	251
10.	Matysiak Stanisław	10	108	24.	Fornalczyk Wojciech	2	51
11.	Boruń Franciszek	2	252	25.	Sulwiński Roch	-	274
12.	Pastusiak Stanisław	7	76	26.	Bryński Ignacy	1	114

³⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Kaliski Gubernialny Urząd d/s. Włościan, Tabela likwidacyjna wsi Borysławice, syg. 5142.

³⁶ APŁ, Kaliski Gubernialny Urząd d/s. Włościan, Tabela likwidacyjna wsi Gzików, syg. 5147.

13.	Skweres Tomasz	2	252	27.	Jagodziński Jakób	-	-
14.	Dubis Marcin	3	204				

Serwituty leśne dla tej wsi³⁷ zniesiono w roku 1930 na podstawie art.46 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lutego 1927 r. Okręgowy Urząd Ziemski wydzielił z nieruchomości ziemskiej Bukowina 22 hektary ziemi i rozdzielił je odpowiednio osadom 1• 21.

W Bukowinie ziemię na własność otrzymali:

L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału		L.p.	Nazwisko i imię	Wielkość przydziału	
		mórg	prętów			mórg	prętów
1.	Wachowski Mikołaj	18	225	20.	Ratajczyk Maciej	2	218
2.	Borowiak Antoni	17	223	21.	Nowak Józef	1	109
3.	Musielak Michał	} 18	10	22.	Klinkiewicz Antoni	2	222
4.	Korzeniak Antoni			23.	Białkowski Antoni	1	130
5.	Wojtczak Józef	} 17	277	24.	Płonka Józef	-	194
6.	Szymczak Antoni			25.	Pawlak Wawrzyniec	-	171
7.	Pionczak Franciszek	9	165	26.	Marciniak Józef	-	182
8.	Antczak Andrzej	9	285	27.	Kołodziejczyk Antonina	-	266
9.	Chojnacki Walenty	11	82	28.	Niedzielski Paweł	-	262
10.	Marciniak Jan	9	61	29.	Majorski Franciszek	-	282
11.	Gawron Jan	9	119	30.	Owczarek Tomasz	-	175
12.	Pilarczyk Antoni	} 12	} 280	31.	Boruń Kliana	-	110
13.	Pawlak Łukasz			32.	Janicka Andrzejowa	-	-
14.	Wachowski Tomasz	2	288	33.	Nowakowa Apolonia (wdowa)	-	113
15.	Pawlak Piotr	2	97	34.	Wiewiór Anna (wdowa po Marcinie)	-	113
16.	Waganiak Jan	2	99	35.	Skweres Tomasz	-	20
17.				36.	Gering Jan	-	1
18.	Snorowski Andrzej	4	273	37.	Klimczak Wawrzyniec	7	123
19.	Pawlak Grzegorz	2	46	38.	dla sołtysa	1	20

Gospodarze tej wsi, na mocy dobrowolnych umów z dn.30 grudnia 1924 r. i 18 kwietnia 1925 r. zrzekli się wszelkich praw do serwitutów pastwiskowych i leśnych. Otrzymali za to 94 hektary ziemi z majątku Bukowina na wieczystą własność. Umowy te zostały zatwierdzone przez Okręgową Komisję Ziemską w Piotrkowie.³⁸

Powyższe tabele likwidacyjne zostały sporządzone na podstawie *projektów* przygotowanych przez Dziedzica. Obowiązek taki nałożył na nich Komitet Urządzający, podając datę 28 listopada 1865 r. za ostateczną. Tabele zatwierdzone urzędowo, z których czerpię powyższe dane, noszą datę: **1868 r.** Prezesem *Kaliskiej Komisji Spraw Włościańskich* został Radca Dworu, Szambelan, Książę Meszcerski a po jego rezygnacji (*oficjalnie z powodu słabego zdrowia*) Radca Honorowy Rutcen.³⁹

Na indywidualną własność otrzymali więc włościanie w dobrach błaszkowskich łącznie **559 mórg 71 prętów** w tym:

- w Bukowinie • 171 mórg 131 prętów,
- w Gzikowie • 102 morgi 4 pręty,
- w Chrzanowicach • 155 mórg 136 prętów,
- w Borysławicach • 130 mórg 110 prętów.

Średnia wielkość gospodarstwa jednego chłopca wyniosła więc: **4 morgi 153 pręty**⁴⁰ a w poszczególnych wsiach: Bukowina • 4 morgi 228 prętów, Gzików • 5 mórg 200 prętów, Chrzanowice • 6 mórg 65 prętów, Borysławice • 2 morgi 269 prętów. Zdecydowanie najmniejsze działki ziemi posiadali mieszkańcy Borysławic. Dlaczego tak ? Otóż w tej wsi nie było

³⁷ APŁ, Kaliski Gubernialny Urząd d/s. Włościan, Tabela likwidacyjna wsi Chrzanowice, syg. 5161.

³⁸ APŁ, Tabela likwidacyjna wsi Borysławice, syg. 5143.

³⁹ Zbiór postanowień Komitetu Urzędującego w Królestwie Polskim, Warszawa 1865, s. 286, 334, 341.

⁴⁰ W pobliskich Wójcicach; 4 morgi 174 pręty.

już, w zasadzie, gospodarzy zaciężnych, a jej mieszkańcy stanowili rezerwuar taniej siły roboczej dla pobliskiego folwarku – jako służba folwarczna i komornicy.

Czy wszyscy mieszkańcy omawianych wsi otrzymali ziemię na własność? Niestety nie. Z dobrodziejstwa uwłaszczenia mogli skorzystać ci którzy byli posiadaczami ziemi w momencie ogłoszenia ukazu. Jedynym wyjątkiem byli włościanie zapisani w tabelach prestacyjnych z 1846 r. Mogli oni domagać się powrotu na osady, z których bezprawnie ich usunięto. W przypadku obsadzania pustek pierwszeństwo przyznano mieszkańcom danej wsi. Uwłaszczenie objęło w zasadzie tylko chłopów – posiadaczy. A pozostali mieszkańcy wsi? Szacuje się, iż w roku 1861 rolnicza ludność wiejska w Królestwie Polskim liczyła 2.972 tysiące osób. Wśród nich jako nieosiadłych na roli (bezrolni, parobcy, komornicy) zakwalifikowano 1.168 tys. osób.⁴¹ Stanowi to 39,3 %. W zasadzie nie otrzymywali oni ziemi, choć mogli ubiegać się o objęcie tzw. pustek. Mogli również brać udział w obrocie ziemią przez uwłaszczonych chłopów. A zmian było wiele: sprzedaż, kupno, dzierżawa, zastawienie, zamiana, komasacja i ... bankructwo. Proszę porównać nazwiska gospodarzy ówczesnych z dzisiejszymi. Ileż się zmieniło...

Własność podstawą wolności – zwykło się mówić. Mieli więc chłopci już własną ziemię, ale czy byli rzeczywiście wolnymi na swoich karłowych gospodarstwach? Szybko okazało się, iż wolność to nie tylko prawa, ale i obowiązki. Ot, choćby obowiązek podejmowania decyzji, a co za tym idzie i konieczność ponoszenia odpowiedzialności.

Uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim nastąpiło stosunkowo późno. W zaborze pruskim proces ten rozpoczęto już w 1808 r. i realizowano etapami. W zaborze austriackim chłopci uzyskali własność ziemi w 1848 r. Różniły się one sporo zasadami. Generalnie historycy zwykli uważać warunki uwłaszczenia w zaborze rosyjskim za najkorzystniejsze dla chłopów. Tak, ale czy dla gospodarki? Dla gospodarki najlepszą okazała się „pruska droga do kapitalizmu”. Zmniejszono tam stan posiadania ziemi chłopskiej⁴² i utworzono wielkie, towarowe gospodarstwa junkierskie. Powstający jednocześnie proletariatus wiejski znajdował zatrudnienie w prężnie rozwijającym się przemyśle. Niestety, w zaborze rosyjskim (a tym bardziej austriackim) przemysł był zbyt słaby, by wchłonąć nadwyżki wiejskiej siły roboczej, by sprzyjać strukturalnym przemianom wsi. Tak więc kolejny raz okazało się, iż mikroekonomia i makroekonomia rzadko idą z sobą w parze.

Przedstawiony powyżej proces uzyskiwania przez chłopów praw własności ziemi nie był ostatnim. Kolejnym była tzw. reforma rolna, tuż po II wojnie światowej. Wiele interesujących danych znajdziemy w księgach hipotecznych parcelowanych majątków. Ale to już odrębny temat.

⁴¹ Roczniki Gospodarstwa Krajowego, Warszawa 1861, t. XIX, s. 231.

⁴² posiadacze dziedziczeni musieli odstąpić panu 1/3 a posiadacze niedziedziczeni **połowę** posiadanej ziemi w zamian za uzyskanie pełni praw własności do pozostałej, towarzyszył temu również proces komasacji.